

Лекція 2.

МІЖНАРОДНІ ПРИНЦИПИ І СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

План

1. Міжнародно-правовий механізм захисту прав людини.
2. Міжнародні стандарти захисту прав людини: сутність та класифікація.
3. Міжнародні стандарти у сфері свободи від катувань, жорстокого нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.

Мета: систематизувати знання з питань національних та міжнародних засобів правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина, ознайомити із інституційними універсальними та регіональними механізмами забезпечення та захисту прав і свобод людини, охарактеризувати основні проблемами та ускладненнями, які супроводжують процес реалізації прав і свобод людини в Україні; ознайомити з міжнародними стандартами у сфері свободи від катувань, жорстокого нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.

Перелік ключових термінів і понять з теми: концепція захисту прав людини, міжнародно-правовий механізм захисту прав людини, система захисту прав людини на міжнародному рівні, абсолютне право; «мінімальний рівень жорстокості»; катування; нелюдське поводження чи покарання; таке, що принижує гідність, поводження чи покарання; принципи діяльності правоохоронних органів; Європейський суд з прав людини.

1. Міжнародно-правовий механізм захисту прав людини.

16 червня 1990 року Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет, Розділ X якої закріпив положення про те, що Україна визнає перевагу загальнолюдських цінностей над класовими, примат норм міжнародного права перед нормами внутрішнього права. Після здобуття реального, а не декларативного, суверенітету Україна підтвердила означене положення спершу в Законі “Про дію міжнародних договорів на території України” (1991 р.), відтак у Законі “Про міжнародні договори України” (1993 р.), і зрештою, у Конституції України 1996 року ця норма була викладена так: “Міжнародні договори України, згоду на обов’язковість яких дала Верховна Рада України, є частиною національного законодавства України”.

Під терміном міжнародний механізм захисту прав людини розуміють систему міжнародних (міждержавних) органів та організацій, які діють з метою реалізації міжнародних стандартів прав та свобод людини або їх поновлення у

випадку порушення. Окрім міждержавних органів та організацій, у світі існує багато так званих неурядових правозахисних організацій. Ст.55 Конституції України, яка надає право громадянам звертатися до міжнародних механізмів захисту прав людини, має на увазі винятково міждержавну частину механізму. Такі (міждержавні) органи відрізняються тим, що вони створюються за взаємною згодою кількох держав, як правило, оформленою міжнародною угодою, діють у межах такої угоди, угодою також визначаються їхні повноваження і спеціальні правила процедури.

Всі міжнародні організації поділяють на дві групи: *універсальні* (це органи та організації, які розповсюджують свою діяльність на весь світ, незалежно від державних та регіональних кордонів. Ці механізми тією чи іншою мірою пов'язані з основною міжнародною організацією світу – ООН. Це не випадково: по-перше, її членами є майже всі держави світу, по-друге, відповідно до Статуту ООН однією з основних цілей діяльності цієї організації є “утвердження віри в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості”. Статут зобов'язує головний орган ООН – Генеральну Асамблею ООН – приділяти особливу увагу захистові прав людини. У 1948 р. вона прийняла Всезагальну декларацію прав людини, а після цього цілу низку міжнародно-правових актів, які торкаються різноманітних аспектів правозахисної діяльності (про громадянські, політичні, культурні права, заборону геноциду, апартеїду, расової дискримінації тощо). Серед таких організацій слід виділити: Генеральну Асамблею ООН, Економічну та Соціальну Раду. Крім цих органів в рамках ООН діють і спеціалізовані правозахисні організації (наприклад, Центр з прав людини, Комітет з расової дискримінації, Комітет проти катувань, Комісія зі становища жінок тощо) та *регіональні* (такі організації, коли їх учасниками є держави, що знаходяться у межах певного регіону світу.

Існує три *регіональні системи захисту прав людини*: Міжамериканська (діє в межах Організації Американських держав і представлена Міжамериканською комісією з прав людини та Міжамериканським судом з прав людини), Африканська (складається з Африканської комісії прав людини та народів, яка є органом Організації Африканської Єдності), Європейська (діє в рамках Ради Європи). Система діє в рамках Ради Європи (не плутати з Європейським Союзом), членом якої Україна є від 1995 р. Європейський правозахисний механізм заснований на низці договорів, основним серед них є Європейська конвенція захисту прав людини й основних свобод. Крім неї, у рамках Ради Європи розроблені Європейська соціальна хартія, Європейська конвенція прав дитини, Європейська конвенція запобігання катуванням. Головний європейський правозахисний орган – Європейський суд прав людини (ЄСПЛ) – має перевагу перед більшістю сучасних правозахисних організацій – його рішення обов'язкові для держав, що приєдналися до Конвенції захисту прав і свобод. У результаті, рішення Суду впливають на формування не тільки європейських, але і світових стандартів прав людини, і навіть на відповідну законодавчу практику багатьох

цивілізованих держав. Крім суду, при Раді Європи діють Європейський комітет з прав меншин, Комітет незалежних експертів по соціальних і економічних правах, Європейський комітет запобігання катуванням.

Організація Об'єднаних Націй в системі міжнародно-правового захисту прав особи. Преамбула Статуту ООН: «... знову утвердити віру в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості, у рівноправність чоловіків та жінок і в рівність прав великих та малих націй ...» ілюструє виняткове значення ООН в системі міжнародних правозахисних інституцій. П. 3 ст.1 Статуту ООН, в якому закріплено принцип поваги прав людини є точкою відліку захисту прав людини в міжнародному праві (всупереч багатовіковій традиції надання такого захисту в рамках національних юрисдикцій).

Організація Об'єднаних Націй, заснована як міжнародна організація у 1945р. Завдання та діяльність Організації Об'єднаних Націй регламентуються цілями та принципами, викладеними у її Статуті. Головними органами ООН є Генеральна асамблея, Рада безпеки, Економічна і соціальна рада, Рада з опіки, Міжнародний суд і Секретаріат ООН. Система ООН складається з власне ООН і багатьох пов'язаних з нею програм, фондів і спеціалізованих агентств, кожне з яких має власне членство, керівництво і бюджет. Програми та фонди фінансуються за рахунок добровільних внесків. Спеціалізовані агентства – це незалежні міжнародні організації, що фінансуються за рахунок добровільних і фіксованих внесків.

Головна місія Організації Об'єднаних Націй – підтримання міжнародного миру та безпеки. ООН робить це шляхом попередження конфліктів; допомоги сторонам конфлікту досягти миру; миротворчої діяльності; та створення умов для збереження і зміцнення миру. ООН також заохочує сталий розвиток, захищає права людини і працює для розвитку та дотримання міжнародного права, координує операції з гуманітарної допомоги.

Одним з головних органів ООН є її Генеральна Асамблея, на яку покладена відповідальність за виконання функції по сприянню загальній повазі і дотриманню основних прав і свобод людини. Питання прав людини, як правило, включаються в порядок денний Асамблеї на підставі відповідних розділів доповіді Економічної і Соціальної Ради, а також рішень, прийнятих Генеральною Асамблеєю на попередніх сесіях. Іноді питання прав людини пропонуються для обговорення іншими головними органами ООН, а також її Генеральним Секретарем. З 1946 року діє Комісія з прав людини. Вона складається з представників 53 держав-членів, яких обирають строком на три роки.

Питання прав людини переважно розглядають у Третньому Комітеті Асамблеї, у віданні якого знаходяться соціальні і гуманітарні питання, а також питання культури. Деякі аспекти прав і свобод людини обговорюються і іншими комітетами. Ухвалені комітетами рішення підлягають обговоренню і затвердженню на пленарних засіданнях Генеральної Асамблеї. За її дорученням дослідження стану справ з правами людини, як правило, здійснюють Економічна

і Соціальна Рада та її допоміжні органи, спеціалізовані установи і Генеральний секретар ООН.

Економічна і Соціальна Рада ООН складається з представників 54 держав-членів, яких обирає Генеральна Асамблея на три роки. Проблеми прав людини розглядаються на сесіях другого (Соціального) комітету Ради. Доповіді цього комітету та проекти резолюцій і рішень передають Раді для прийняття остаточних рішень на пленарних засіданнях. ЕКОСОП уповноважена статутom ООН робити рекомендації з метою заохочення поваги і дотримання прав людини і основних свобод, готувати для подання Генеральній Асамблеї проекти конвенцій, у відповідності до правил, встановлених ООН, скликати міжнародні конференції тощо.

Масові порушення основних прав і свобод людини в деяких країнах світу викликали потребу у створенні відповідного механізму з належними повноваженнями. У 1990 р. Генеральна Асамблея прийняла рішення скликати Всесвітню конференцію з прав людини у Відні. Вона була покликана надати оцінку ефективності методів і механізмів ООН у галузі прав людини і розробити конкретні рекомендації щодо поліпшення діяльності організації у зазначеному напрямку. Підготовчий комітет запропонував ввести посаду Верховного комісара ООН з прав людини. Верховний комісар з прав людини вважається посадовою особою ООН, відповідальною за діяльність Організації в сфері прав людини. Верховний комісар здійснює загальне керівництво діяльністю Центру з прав людини. Особливу увагу Комісар приділяє надзвичайним ситуаціям.

Для ефективності захисту прав і свобод людини у відповідності до міжнародних конвенцій створено спеціальні органи. У 1977 р. згідно з Міжнародним пактом про громадянські та політичні права було створено Комітет з прав людини. До його складу обираються 18 експертів, які є громадянами держав-учасниць Пакту і мають високі моральні якості та визнану компетентність у сфері прав людини. Комітет вивчає доповідь держав і надсилає їм зауваження загального порядку. Він утримується від винесення рекомендацій щодо конкретних держав.

2. Міжнародно-правові стандарти прав людини у правоохоронній діяльності.

Міжнародні стандарти прав людини - це закріплені у міжнародних актах і документах, текстуально уніфіковані й функціонально універсальні (для певних міжнародних об'єднань держав) принципи та норми, які за посередництвом вельми абстрактних, здебільшого оціночних понять фіксують мінімально необхідний або бажаний зміст і/чи обсяг прав людини, зумовлювані досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою, а також встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту та передбачають за їх порушення санкції політико-юридичного чи політичного характеру (П. Рабінович, О. Венецька).

Міжнародні акти (стандарти) про права людини поділяють на два види: *загальнолюдські* (всесвітні, універсальні) та *регіонально-континентальні* (що поширюються на населення певного континенту як регіону світу). На рівні з універсальними механізмами захисту прав людини на підставі міжнародних договорів окремих груп держав, як правило в межах географічних регіонів, були створені й регіональні. На цей час регіональні механізми захисту прав людини створено в Європі (у рамках Ради Європи - на підставі Конвенції про захист прав людини й основних свобод 1950 у рамках ЄС - на підставі установчих договорів ЄС; у рамках ОБСЄ - згідно з Гельсінським Актом 1975 р.); в Америці - згідно з американською Конвенцією про права людини 1978 р.; в Африці - згідно з африканською Хартією прав людини 1981 р. Після розпаду СРСР у рамках СНД також було зроблено спробу створити міжнародну систему захисту прав людини на підставі Конвенції Співдружності Незалежних Держав про права й основні свободи людини 1993 р.

Регіональні органи з прав людини поширюють свою компетенцію на держав - учасниць відповідного регіонального міжнародного договору про права людини. Найменування таких органів «регіональними» до певної міри умовне, оскільки захист не лише відбувається в межах територій таких держав, а поширюється також на осіб, що знаходяться під їхньою юрисдикцією. Регіональні органи доповнюють універсальний механізм захисту пав людини.

Серед регіональних міжнародних органів із прав людини виділяють: судові органи (Європейський суд з прав людини, Міжамериканський суд з прав людини, Африканський суд з прав людини та народів) та відповідні Комісії з прав людини з рекомендаційними повноваженнями (Міжамериканська, Африканська комісії).

Європейський регіональний міжнародно-правовий механізм захисту прав людини вбачається найбільш ефективним на регіональному рівні, оскільки він ґрунтується на обов'язковому характері рішень Європейського суду для всіх держав-учасниць Європейської конвенції, а також на відкритому доступі до суду індивідів та неурядових організацій. Правовою основою діяльності Європейського суду з прав людини є Конвенція про захист прав людини та основних свобод і Регламент Європейського суду з прав людини. Відповідно до Конвенції Суд може розглядати, по-перше, заяви держав - учасниць Європейської конвенції з прав людини з питань порушення Конвенції в інших державах-членах (ст. 33). По-друге заяви окремих осіб, груп і неурядових організацій про порушення прав людини, що мали місце в державах-членах (ст. 34). Порядок розгляду таких заяв різний. У разі звернення до Суду із заявою держави - члена Ради Європи (таке звернення може бути зроблене з метою захисту прав людини в іншій державі-учасниці) Суд розглядає цю заяву, досліджує представлені факти, а в разі необхідності може провести розслідування. Держава, щодо якої було подано заяву, повинна створити всі необхідні умови для встановлення викладених у ній фактів.

Процедура розгляду Європейським судом з прав людини заяв окремих осіб, груп і неурядових організацій більш складна. По-перше, мають бути дотримані умови, що стосуються суб'єкта подачі заяви. Якщо це особа, то мають бути дотримані вимоги, встановлені ст. 1 Конвенції. Особою вважається як індивід, так і юридична особа. Якщо це група осіб, то справа має стосуватися ідентичного порушення прав усіх осіб, що складають групу. Групою можуть бути визнані, наприклад, подружжя, члени організації. Якщо це неурядова організація, то для її звернення до Європейського суду в порядку ст. 34 Конвенції мають бути дотримані умови, що належать до критеріїв «асоціацій» (ст. 11 Європейської Конвенції про захист прав людини). По-друге, для звернення до Європейського суду з прав людини необхідно, щоб заявник вичерпав усі внутрішньодержавні способи правового захисту свого права. Практика Суду говорить про те, що в якості засобів правового захисту розглядаються лише засоби судового захисту, а також про те, що заявник повинен вичерпати не тільки всі доступні йому в державі засоби судового захисту, а й повноцінно використовувати існуюче законодавство. Заявник може звернутися до Європейського суду з прав людини, не використовуючи всіх внутрішньодержавних засобів правового захисту, в тому разі, коли вони безсумнівно неефективні. Звернення до органів несудового захисту (Уповноваженого із прав людини, прокурора, органів виконавчої влади, Президента держави тощо) не розглядаються Судом як звернення до правових засобів захисту. По-третє, заява може бути прийнята, якщо з дня ухвалення останнього рішення у цій справі внутрішньодержавними судовими органами минуло не більше шести місяців. По-четверте, Європейський суд не розглядає: анонімні заяви (ст. 35), але заявник може просити не вказувати його ім'я в разі офіційного опублікування результатів розгляду скарги; заяви, які одного разу вже були розглянуті Європейським судом з прав людини (ст. 35); заяви, що є предметом розгляду в іншому міжнародному органі із захисту прав людини (ст. 35); заяви, несумісні з положеннями Конвенції, явно необґрунтовані або такі, що містять ознаки зловживання правом звернення до Суду (п. 3 ст. 35). Неприйнятними є заяви, за якими Європейський суд з прав людини некомпетентний приймати рішення, наприклад не пов'язані з порушенням прав, проголошених у Європейській конвенції з прав людини.

Міжнародний захист прав людини, особливо останнім часом, набуває великого значення. До сучасних міжнародно-правових актів належать:

- 1) *Міжнародний білль про права людини*, що проголошує невід'ємні права і основні свободи людини;
- 2) *угоди, спрямовані на запобігання і покарання злочинів, що призводять до грубих масових порушень прав людини* (Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 жовтня 1968 р., Конвенція про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р. та ін.);

3) конвенції, спрямовані на захист груп населення, що потребують особливої турботи з боку держави (Конвенція про права дитини 1989 р., Конвенція про охорону материнства 1952 р., Конвенція про статус осіб без громадянства 1954 р. та ін.);

4) конвенції, що мають на меті захист індивіда від зловживань з боку державних органів і посадових осіб, а також документи, що передбачають можливість окремих осіб домагатися розгляду їх скарг (петицій) на свій уряд у міжнародних органах (Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, поводження та покарання від 10 грудня 1984 р., Женевські конвенції 1949 р. про захист жертв війни і Додаткові протоколи до них 1977 р., Факультативний протокол та ін.).

Міжнародні стандарти у сфері прав людини складаються із сукупності принципів та норм, що встановлюють:

- права та свободи людини в різноманітних сферах життєдіяльності;
- обов'язки держави із забезпечення та дотримання прав людини без будь-якої дискримінації як у мирний час, так і у період збройних конфліктів;
- загальні принципи природного права;
- відповідальність за злочинне порушення прав людини;
- напрями розвитку та розширення сфери прав людини;
- напрями посилення контрольного механізму за виконанням державами взятих на себе зобов'язань у сфері прав людини (О.В. Зайчук, Н.М. Онищенко).

Кожна країна світу, що взяла на себе зобов'язання виконувати міжнародні конвенції, у тому числі про права людини, повинна керуватися принципами і нормами цих угод у своєму внутрішньому законодавстві. Держави, що взяли на себе зобов'язання виконувати міжнародні документи про права людини, зобов'язані створити умови для здійснення і захисту прав кожної людини. Практично всі сучасні конституції демократичних держав мають норми, які у загальній формі гарантують непорушність основних прав людини. Конституція України (1996 р.) увібрала фундаментальні положення Декларації, зокрема щодо верховенства прав людини, рівності й непорушності її прав, права людини на свободу та особисту недоторканність, на достатній рівень життя тощо. За оцінкою експертів, положення Конституції України повною мірою відповідають Декларації. Україна ратифікувала більшість найважливіших міжнародних актів у сфері прав людини - Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Факультативний протокол до нього 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права 1966 р., Міжнародну конвенцію про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р., Конвенцію про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., Конвенцію про права дитини 1989 р., Конвенцію ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р. та ін.

3. Міжнародні стандарти у сфері свободи від катувань, жорстокого нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.

Верховна Рада України 17 липня 1997 року ратифікувала *Європейську конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року*, яка набрала чинності 11 вересня 1997 року. Відповідно до ст.9 Конституції України ратифікація Європейської конвенції має юридичними наслідками обов'язок держави забезпечити реалізацію зазначених в ній прав і свобод, визнання за особою права на звернення до Європейського суду по правовий захист; прецедентний характер рішень Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). У сфері забезпечення прав людини рішення ЄСПЛ є орієнтиром для національних органів публічної влади та їхніх посадовців.

Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року в ст. 3 проголошує: «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню». Стаття 7 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права так само забороняє катування та жорстоке нелюдське або принижуюче гідність поводження чи покарання. Статтею 5 Загальної декларації прав людини передбачено, що «ніхто не повинен зазнавати тортур, або жорстокого, нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання».

Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання була прийнята Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1984 року. Складена із 33 статей, Конвенція набрала чинності 26 червня 1987 року. У резолюції 34/169 від 17 грудня 1979 року Генеральна Асамблея прийняла Кодекс поведінки посадових осіб, що підтримують правопорядок, та постановила передати його урядам з рекомендацією позитивно розглянути питання про його використання у межах національного законодавства або практики як звід принципів, яких повинні дотримуватись посадові особи, що підтримують правопорядок. Стаття 5 Кодексу наголошує: «Жодна посадова особа, що підтримує правопорядок, не може здійснювати, підбурювати або поблажливо ставитися до будь-якої дії, що являє собою катування чи інші жорстокі, нелюдські або принижуючі гідність види поводження і покарання, і жодна посадова особа, що підтримує правопорядок, не може посилатися на розпорядження вищих осіб або на такі інші виключні обставини, як стан війни або загроза війни, загроза національній безпеці, внутрішню політичну нестабільність або будь-який інший надзвичайний стан, для виправдання катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання». У резолюції 37/194 від 18 грудня 1982 року Генеральна Асамблея прийняла Принципи медичної етики, що стосуються ролі працівників охорони здоров'я, особливо лікарів, для захисту ув'язнених або затриманих осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання.

Практика застосування права не бути підданим катуванням, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню містить такі ознаки змісту правовідносин між особою та державою:

- обов'язок держави криміналізувати катування, нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання;

- обов'язок держави не піддавати будь-яку особу катуванням, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню;

- обов'язок держави встановити ефективні правові засоби запобігання катуванням;

- обов'язок держави встановити ефективну процедуру розслідування заяв про катування, нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання;

- заборона екстрадиції особи в державу, в якій до неї можуть бути застосовані катування, нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження або покарання;

- заборона вислання особи в державу, в якій для неї буде існувати загроза катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання;

- не може існувати жодних підстав для законодавчого дозволу катувань, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання, а також для надання наказу про застосування катувань;

- законодавче створення в державі умов «прозорості» для забезпечення громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів (Н.Г. Шукліна).

Заборона катувань чи інших видів нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, виступає правом і, одночасно, гарантією таких невід'ємних прав людини, якими є право на життя, свободу та особисту недоторканість, право на повагу честі й гідності. Катування, нелюдське та таке, що принижує людську гідність, поводження чи покарання відносяться до абсолютних (принципово недоторканих, таких, що не можуть обмежуватись) прав людини. Розглядаючи питання щодо порушення ст. 3 Конвенції, ЄСПЛ спирається на доктрину “мінімального рівня жорстокості”. Доктрина “мінімального рівня жорстокості” застосовується при відокремленні катувань від нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.

Ст. 1 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 року : «...*термін “катування”* означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне спричиняється сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа або у вчиненні яких вона запідозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої іншої причини, яка ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль або страждання спричиняються державними посадовими особами чи іншими особами, які

виступають в офіційній якості, чи з їх підбурювання, відома, чи з їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково». Отже, ознаками катування за даною Конвенцією є :

1) специфічна мета – «одержати... відомості чи визнання, покарати... за дії..., залякати чи примусити...»;

2) «причина, заснована на дискримінації будь-якого характеру».

На відміну від катування **нелюдське поводження** охоплює більш широкий спектр варіантів “поганого” поводження: якщо катування – це навмисне спричинення болю чи страждання, то нелюдське поводження – це не лише навмисні дії (катування має певну мету – отримання зізнання, або іншої інформації, примушення до дій, покарання тощо), нелюдським може бути поводження, що не переслідує будь-яких цілей. Відповідно до ст. 3 Конвенції поводження визнається нелюдським при досягненні мінімального рівня жорстокості. Відповідно до ст. 3 Конвенції поводження визнається нелюдським при досягненні мінімального рівня жорстокості.

Кваліфікуючи **поводження як таке, що принижує гідність**, ЄСПЛ виходить із того, що може бути відсутня ознака публічності. Інакше кажучи, поводження чи покарання є такими, що принижують, навіть якщо жертву було принижено в її власних очах. Поводження чи покарання, що принижують гідність, згідно з позицією ЄСПЛ, яка була висловлена у 1978 р. «спричиняє у потерпілого почуття страху, болісні страждання й почуття неповноцінності, спроможні принизити його гідність і навіть зламати його фізичний і моральний опір». Вирішуючи питання щодо правомірності покарання в контексті ст. 3 Конвенції, ЄСПЛ використовує “індивідуальний підхід”. ЄСПЛ наголошує на тому, що заборона покарання, яке є нелюдським поводженням або принижує гідність, є абсолютною; ефективність покарання не може виправдати його застосування, якщо сутність покарання суперечить статті 3 Конвенції: «...що стосується переконання деякої частини громадян, що судове тілесне покарання стримує злочинців, слід зазначити, що покарання не втрачає свого принизливого характеру через переконання, що воно має бути, чи, власне, є ефективною пересторогою або допомагає контролю над злочинністю. Позиція ЄСПЛ, що недозволенним є застосування покарань, які суперечать статті 3, який би застережливий ефект вони б не мали».

Як зазначає Т.І. Фулей, аналізуючи застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя, формами забороненого поводження є:

1) фізичне насильство:

- так зване «палестинське підвішування» (справа «Аксой проти Туреччини (Aksoy v. Turkey)», заява № 21987/93, рішення від 18 грудня 1996 року);

– побиття (справа «Томазі проти Франції» (Tomasi v. France), заява № 12850/87, рішення від 27 серпня 1992 року);

– тягання за волосся (справа «Селмуні проти Франції» (Selmouni c. France), заява № 25803/94, рішення від 28 липня 1999 р.);

– обливання гарячою і холодною водою (справа «Аккоч проти Туреччини» (Akcos v. Turkey), заява 22947/93, 22948/93, рішення від 10 жовтня 2000 року.

2) психічні страждання:

– «п'ять методів» (справа «Ірландія проти Сполученого Королівства» (Ireland v. the United Kingdom), заява № 5310/71, рішення від 18 січня 1978 року);

– погрози, якщо вони є достатньо реальними та безпосередніми.

Сфери застосування статті 3 Конвенції є:

– усі випадки перебування особи під контролем держави;

– усі питання перебування під вартою та/або під контролем державних органів;

– очікування покарання;

– затримання осіб, які мають серйозні фізичні вади;

– примусові заходи медичного характеру;

– вислання, депортація, екстрадиція;

– розслідування як фактів, так і скарг про погане поводження;

– компенсація у зв'язку з поганим поводженням;

– загроза поганого поводження;

– застосування спецзасобів та зброї;

– застосування сили, планування та проведення операцій із застосуванням сили;

– надзвичайні ситуації, надзвичайний стан;

– надання медичної допомоги;

– зараження смертельною хворобою;

– зберігання медичної документації;

– поводження з особами, які мають психічні розлади;

– примусове годування;

– торгівля людьми, кабала, сексуальне рабство.

Використана література:

1. Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності: навч. посібник. – 2-е вид. перероб. і доп. / Кол. авт.; за ред. д.ю.н., доц. В.О. Боняк. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2018. 260 с.

2. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: науково-метод. посібник для суддів. К., 2014. 2-ге вид. випр., допов. С. 93-99.